

Den svenska flickboken

Avslutande reflektioner

När Mellins *Öjungfrun* inledde den svenska flickboksgenren 1832 användes en ö i civilisationens utkanter för att utforska flickans potential. Därigenom sattes också fokus på föreställningar om svenskhet och de förutsättningar unga kvinnor gavs i samtidens Sverige. Helenas förvandling visar hur samhällstillvaron begränsat hennes utveckling, men ölivet får samtidigt hembygden att framstå i ett nostalgiskt skimmer:

På återvägen visade sig vattenfallet och dess omgifningar ännu skönare, och anblicken deraf väckte i flickans bröst ett sorgligt minne af den stora Svenska forsen och hembyggden [sic]. Men Helena qväfde de sorgliga känslorna, som hon måste uppoffra åt sin barnsliga pligt, att vara verksam för sin far.⁷⁷⁸

Sorgen över det förlorade hemlandet undertrycks för att flickan ska kunna axla sitt ansvar, som handlar om barnets skyldighet att ta hand om den åldrande patriarken. Denna plikt låter Helena växa till en myndig person som förmår sörja för såväl fadern som sig själv. I scenen aktualiseras två centrala aspekter av 1800-talets föreställda medborgarskap: plikten och känslan för Sverige.

Flickboken är en internationell genre som gestaltar flickors liv och utveckling. Böckerna förenas av återkommande handlingsstrukturer och motiv, men dessa formuleras på olika sätt beroende på den nationella kontexten.⁷⁷⁹ Myry Voipio menar till exempel att den finländska flickboken runt sekelskiftet 1900 utgår från angloamerikanska mönster.

Handlingen placeras dock i en inhemsk miljö och skriver fram det specifikt finländska. Flickböckerna innehåller fosterländska sånger och poesi, beskrivningar av den friska, hälsobringande naturen, finländska föremål och traditioner samt talandet av finska snarare än finlandssvenska. I den finländska flickboken iscensätts både vad som kännetecknar landet och dess ideala kvinnliga medborgare: "It depicts beautiful landscapes and produces representations of virtuous, hardworking girls."⁷⁸⁰ Flera protagonister uttalar en önskan om att tjäna Gud och fosterlandet. Viljan att arbeta för Finlands bästa gör det möjligt för flickorna att överskrida en normativ kvinnlighet och inta ett vidgat verksamhetsfält.⁷⁸¹

Finlands frihetskamp mot Ryssland utgör en viktig bakgrund för framställningen av nationalitet i den finländska flickboken runt sekelskiftet 1900.⁷⁸² I den svenska flickboken är den nationalistiska retoriken mer nedtonad, men naturen och den arbetsamma medborgaren ges en likartad roll. Liksom i *Öjungfrun* diskuteras svenskheten gärna i mötet med det utländska. Under en resa i Tyskland resonerar Anna och hennes morbror i Idströms *Tvillingsystrarna* om skillnaden mellan svensk och sydeuropeisk natur, vilket samtidigt belyser olika föreställningar om nationalkaraktärer:

[N]aturen här och isynnerhet ännu längre söderut [är] mer att likna vid en skön dam, rikt och fagert smyckad såsom till fest och väckande glädje och helgdagsstämning, medan den hos oss snarare är att anse såsom den halfnakne lazzaronen, hvars fattigdom och trasor väcka ömkan och sorgsenhet, på samma gång hans sköna, atletiska kroppsformer under slitna manteln tjuvar och bedårar. Sådan är naturen i vårt dyra hemland, Anna, och sådan gör den sin underliga makt gällande öfver oss, svenskar.⁷⁸³

Kärleken till naturen är sedan 1800-talet ett återkommande motiv i framställningar av svenskhet.⁷⁸⁴ Lyriska naturscener förekommer i flickböckerna under hela undersökningsperioden och patriotismen blir explicit i Nybloms "Sju flickor", när Ebba försvarar de ståndpunkter hon uttryckt i en kria om Sveriges natur med att "för oss är ändå Sverige det bästa land i verlden."⁷⁸⁵ I Idströms flickbok sker formuleringen av det svenska genom personifikationer, där en yppig sydländsk skönhet ställs

mot nordisk karghet och styrka, representerad av en atletisk, halvnaken manskropp. De skilda landskapen sägs ha format de människor som bebor dem och utövar en särskild makt över dem.

En likartad tankegång om hur naturen påverkat länders invånare formulerades i Sverige under första hälften av 1800-talet och den frodiga naturen i sydligare nejder tjänade även här som kontrast. De kärva förutsättningarna hade gjort svenskarna till strävsamma och självständiga människor som älskade frihet och skydde flärd. När Erik Gustaf Geijer och C.J.L. Almqvist beskrev svensken utgjorde det arbetande folkets enkelhet deras förebild: "Storhet, säger de, består inte i ägodelar och makt utan i de grundläggande karaktärsegenskaperna hos ett folk."⁷⁸⁶ Den svenska medborgaren i mitt undersökningsmaterial beskrivs i enlighet med denna tradition som enkel, strävsam och ansvarstagande. Att svenskheten representeras av en manskropp i Idströms citat framstår som symptomatiskt. Egenskaper som frihetstörst, fysisk styrka och oberoende associerades under 1800-talet i högre grad med män. Medborgarskap vilade i Sverige och andra länder likaså på en mer eller mindre uttalad manlig norm. De kvinnor som under seklet började eftersträva utökade medborgerliga rättigheter utmanade många invanda föreställningar om familjens och samhällets organisation. Deras krav kunde betecknas som ett hot mot såväl en naturgiven könsordning som en livskraftig nation och själva samhällets fortbestånd.

I denna studie har jag visat hur flickboken under 1800-talet och det tidiga 1900-talet blev ett forum för att utforska föreställningar om ett samtida och ett framtida kvinnligt medborgarskap. Lars Furuland, Mary Ørvig och Sonja Svensson menar att den europeiska flickboken "påverkades mycket litet av den debatt om kvinnans samhällsställning, som från senare delen av 1800-talet tilldrog sig allmän uppmärksamhet".⁷⁸⁷ Flickböckerna i mitt material hänvisar relativt sällan explicit till dagsaktuella tvistefrågor, men på ett allmänt plan återkommer de stora kvinnopolitiska frågorna genom hela undersökningsperioden. Under 1800-talet arbetade den svenska kvinnorörelsen i första hand för att förbättra kvinnans civila rättigheter med fokus på ökade utbildnings- och försörjningsmöjligheter. Krav om politisk rösträtt började drivas i början av 1900-talet.⁷⁸⁸ Skildringar av olika typer av utbildning,

flickors och kvinnors sårbara ekonomiska ställning, samt arbetets glädje och vedermödor är rikligt förekommande i periodens svenska flickbok. Från 1890-talet och framåt förekommer också diskussioner av kvinnlig rösträtt. Lika lite som i samhällsdebatten i övrigt uttrycks en homogen ståndpunkt om flickans och kvinnans ställning i flickböckerna. Genren utgjorde ett forum för författare av skilda politiska åskådningar, men de förenades av att de i sina texter lät den unga kvinnan stå i fokus för samtidens stora samhälleliga omvälvningar. I 1800-talets och det tidiga 1900-talets svenska flickböcker blir flickan såväl en bärare av nostalgiska minnen från en svunnen värld som ett löfte om en mer jämställd och fredlig framtid.

Den tidiga svenska flickboken kännetecknas av en motstridig strävan efter att dels skriva fram ett till synes autentiskt flickperspektiv, dels producera den unga kvinnan såsom hon borde vara. Genren skildrar mestadels en vardaglig svensk flicktillvaro och beredde därigenom ny plats för flickan i 1800-talets litteratur. Texterna eftersträvar att framställa världen ur ett flickperspektiv och introducerar även mer informella flickröster när de unga kvinnorna själva sägs fatta pennan i insprängda brev, dikter och dagboksanteckningar. För de yngre protagonisterna är det en förhållandevis idyllisk värld av vänskap, syskonbråk, skolgång och högtider som skildras, medan de äldre flickorna ägnar sig åt studier, arbete och funderingar över hur deras framtid ska gestalta sig. En ofta återkommande ståndpunkt är att flickan bättre behöver förberedas för vuxenlivet, oavsett om det handlar om en framtid som maka och mor eller som självförsörjande ung kvinna. Vägen dit går i flitens och arbetets tecken. Dessa svenska flickor utmärks, liksom den nordiska naturen i Idströms berättelse, av det hårdiga, starka och friska. De ansluter sig därmed till etablerade föreställningar om såväl svenskhet som medborgarens ideala egenskaper.

Flickbokens grundläggande handlingsstruktur utgörs av flickans väg till vuxen kvinna. Genom denna process åskådliggörs i de analyserade texterna olika tankegångar om vuxenhet och mognad, samt hur kvinnan bäst kunde bidra till samhällets utveckling. Motståndet mot kvinnö-emancipationen grundades under 1800-talet bland annat i föreställningar om kvinnors omognad och bristande bildning. Genom en förändrad

uppföstran och större möjligheter till utbildning kunde hon emellertid utvecklas bortom samtidens inskränkningar och visa sig värdig att anta nya ansvarsområden. I många flickböcker ställs varierande definitioner av mognad mot varandra och utkristalliserar på så vis vad som kännetecknar en vuxen kvinnlighet. Det kan handla om yttre mognadstecken (frisyr, klädsel), sociala mognadsritualer (konfirmation, skolorslutning, förlovning), inre mognad (mental och intellektuell mognad), fysisk mognad (sexualitet) eller politisk mognad och myndighet (ansvarstagande, självbestämmande).⁷⁸⁹ Tankegången att vuxenhet och mognad är eftersträvanvärt för kvinnan ifrågasätts i liten utsträckning av berättelserna. Även om flickans omognad kan idealiseras som äkthet och barnslig oskuld, sammankopplas den oftare med specifika, oönskade beteenden, såsom självskade och oansvarighet. Flickan uppnår vanligtvis mognad genom att lämna ett sådant uppförande bakom sig. Mindre vikt läggs vid ett förändrat yttre eller sexuella begär, representerat av kärleken till en man. Äktenskap och familjebildning innebär visserligen ett inträde i vuxenvärlden, men för inte automatiskt med sig mogenhet. Mest väsentligt är i stället en inre, mental mognad. De unga kvinnor som i allmänhet framställs mest positivt är de rationella, omhändertagande och ansvarsfulla. Tyngdpunkten på denna typ av egenskaper möjliggör för såväl gifta som ogifta kvinnor att uppnå vuxenstatus. Vuxenhet definieras därmed utifrån kvinnans egna förmågor och handlingar, inte genom juridisk status eller vilken relation hon har till en far eller make.

Weikle-Mills begrepp "föreställt medborgarskap" har varit vägledande för undersökningen. Det avser individer med begränsade rättigheter, men som i kulturella framställningar ändå beskrivs som värdefulla medlemmar i nationen. Begreppet innefattar även olika föreställningar om ett mer fullvärdigt medborgarskap och vägen dit. Ett utökat medborgarskap för kvinnor visualiseras i 1800-talets och det tidiga 1900-talets svenska flickböcker huvudsakligen utifrån två linjer. Den ena utgår från att flickan i utbildning och levnadsomständigheter i högre grad ska närma sig pojken, med fokus på att hon ska utvecklas intellektuellt och ges en starkare kropp. Pojkflickan som dyker upp i den svenska flickboken mot slutet av 1800-talet beledsagas samtidigt av en oro för att väsentliga aspekter av kvinnligheten ska gå förlorade när flickans livsvillkor

förändras. Som hennes skugga framträder vid samma tid manhaftiga studentskor, skräniga kvinnosakskvinnor och en könsöverskridande lesbian. Efter 1900 förekommer dessa mer sparsamt och oftast i nedtonad form. Den andra linjen utgår från husmodern, som är intressant då hon till skillnad från pojkflickan tycks vara ett specifikt nordiskt bidrag till genren, i varje fall att döma av tidigare forskning om flickboken internationellt. Som ideal för kvinnligt medborgarskap framträder hon framför allt runt sekelskiftet 1900, även om såväl husligt arbete som hushållsskolor förekommer tidigare. Det sker parallellt med att kvinnorörelsen i allt högre grad börjar argumentera för kvinnans utökade rättigheter med utgångspunkt i hennes kvinnliga egenart. Husmodern har likheter med Keys samhällsmoder, men tonvikten ligger på hushållssysslor och hushållning. Genom att hemmet används som en metafor för nationen visas hur kvinnan kan bidra till samhället utifrån traditionellt kvinnliga egenskaper och färdigheter.

Christina Florin har beskrivit den kvinnliga rösträttsrörelsen som ett bildningsprojekt inriktat på att skapa en ny berättelse om kvinnan och Sverige. Rörelsen drevs av

visionen om att förändring i ett samhälle skapas om man hittar en ny hävstång för förändring, en ny berättelse, en motberättelse till den gängse som fångar något väsentligt, något som sätter samhällskroppen i rörelse. Detta projekt betonade kvinnornas betydelse, vad nationen skulle vinna på kvinnornas deltagande i demokratin – något som blev till en besvärjelse som övertygade om kvinnornas styrka. Det skulle ske med kunskap och utbildning som metod.⁷⁹⁰

I den mån 1800-talets och det tidiga 1900-talets svenska flickböcker kan sägas drivas av en likartad gemensam vision handlar det om att synliggöra flickan, om att hennes uppfostran och utbildning är viktig för henne själv och samhället. Om och om igen visas hur flickor och kvinnor påverkar andra människors liv som döttrar, systrar och väninnor, som hustrur, mödrar och lärarinnor, som rationella konsumenter, flitiga arbetare eller opinionsbildande talare och författarinnor.

En mångfald av flickskap och kvinnligheter framställs inom genren

och möjligheterna blir allt fler under periodens gång. I Svedenborgs *Silverhjärtat* från 1918 gläds de unga kvinnorna

[ö]ver hur stolt och härligt det känns att veta att man verkligen behöves så väl, att numer behövde inte flickor gå och slå dank hemma och känna sig överflödiga utan att det fanns möjligheter för dem att verka på nästan alla områden. Och finge bara Anna och Madeleine hållas, skulle det snart inte finnas ett område där inte kvinnan finge kämpa sida om sida med mannen.⁷⁹¹

Det är en mestadels optimistisk bild som förmedlas, där den nya generationen flickor framställs som handlingskraftiga och kompetenta, och arbetar gemensamt med mannen för samhällets förbättring. I den starka betoningen av individuella färdigheter finns emellertid ett frågetecken om ifall de nya möjligheterna ska bli tillgängliga för alla eller bara för dem som uppvisar specifika kompetenser. En intersektionell analys tydliggör att de flickor som står i centrum mestadels är vita, heterosexuella och av medelklass. Vad berättelserna exemplifierar är hur flickor från de övre samhällsskikten vinner större kunskap och handlingsutrymme, medan övriga flickgrupper ges en mer begränsad roll i såväl handlingen som samhällslivet.

Under 1800-talet och det tidiga 1900-talet är flickboken en genre som är orienterad mot framtiden. Handlingen för protagonisten mot vuxenhet och vuxenliv, och i den processen illustreras möjliga riktningar som samhället kan utvecklas i. Berättelsernas radikalitet bör dock inte överbetonas. Få av periodens svenska flickböcker argumenterar explicit för en förändring av kvinnans medborgerliga rättigheter. Tankegångar om kvinnans huslighet användes i samtiden för att argumentera för, men också mot, kvinnlig rösträtt med hänvisning till att kvinnans verksamhetsområde låg i hemmet och inte i rikspolitiken. Framhållandet av kvinnans många bidrag till samhällslivet utgjorde inte heller nödvändigtvis en plädering för utökade medborgerliga rättigheter. Det kunde även vara ett sätt att visa att lagstiftningen inte behövde förändras, eftersom kvinnorna redan hade ett betydande om än informellt inflytande. På så vis kunde denna typ av framställningar fungera konserverande snarare

än som en uppmaning till förändring. Flickböckerna tar emellertid ännu mer sällan uttryckligen ställning *mot* ökade rättigheter. I den bemärkelsen lämnar de framtiden öppen och skapar ett utrymme för läsaren att själv visualisera i vilken riktning utvecklingen ska gå. Det blir upp till henne att föreställa sig vad som ska karakterisera framtidens kvinnliga medborgare och vilken hennes plats i samhället ska vara.